

„Értem csak Anna [a szociális alapszolgálati központ vezetője, akihez szoros szakmai és baráti kapcsolat fűzi]³² és a polgármester harcolna. Én kettejükben bízom, de majd tavasszal kiderül...”

2014 tavaszán ért véget az a projekt, amelynek keretében Adél a munkatársaival életre keltette és tartalommal töltötte meg a Házat. Ekkorra kiderült az is, hogy a két évvel korábban beadott következő nagy pályázat is támogatást nyert, tehát beindulhat. A polgármester a projekt vezetésével a pénzügyi világban szakmai tapasztalatokat szerzett nem roma asszonyt, Nóráat bízta meg – akinek azonban nem volt diplomája, így e feladatot a vonakodó Adélra bízta, aki, érthető módon, ragaszkodott volna a Ház vezetéséhez. Az alapszolgálati központ vezetőjének javaslatára a helyzetet először úgy oldották meg, hogy papíron mindenki a projekt szabta elvárásoknak megfelelő pozíciót töltötte be, a gyakorlatban viszont a másikkal kapcsolódó feladatokat látta el (vagyis Adél papíron projektvezetőként működött, lényegében a házat vezette, Nóra éppen fordítva). Hamar kiderült, hogy ez a helyzet nem fenntartható, kompetencia- és szakmai identitásproblémák, konfliktusok merültek fel már a projekt értelmezése körül is. A polgármester végül döntött, és a nyilvánosság előtt is kijelentette: a Ház vezetője hivatalosan és ténylegesen is Nóra lesz. Adél és roma kollégái számára ez a döntés sérelmes volt. Adél és Ilona fizetett dolgozó az új projektnek, idejük jelentős részét is a Házban töltik, az ott betöltött szerepük és pozíciójuk azonban megváltozott, s emiatt az új vezetővel végül kialakított – és előttünk többször hangsúlyozott – jó viszony ellenére is érezhetően feszengenek. Ráadásul a Ház funkciója és a város életében betöltött szerepe is jelentős fordulatot vett. Az új vezető, aki egyben az egyik városi civil szervezet aktív tagja, kinyitotta a házat a nem roma civil szervezetek előtt, akik örömmel és elégtétellel veszik azt birtokba.

Nóra szerint a „magyarok” megjelenése a Házban a romák integrációját szolgálja, hiszen ha közösen használják ezt a városi teret, megismerik és könnyebben elfogadják egymást. Ezzel indokolja azt is, hogy a konyhába kizárólag nem roma asszonyokat vett föl közmunkásként. A bármilyen őszinte meggyőződésből fakadó integrációs érvelés hátterében azonban tetten érhető a város többségi lakosainak rosszallása, elégedetlensége amiatt, hogy a város központjában álló Házat jól láthatóan romák használták, lakták be. A nyitás a többség felé ezt az „aránytalanságot” hivatott helyrebillenteni.

A Házat korábban az önkormányzat vette meg azért, hogy egy helyi (nem roma) hagyományokat bemutató tájházat alakítson ki benne. Forrás hiányában azonban erre nem volt lehetőségük, kapóra jött tehát a roma integrációt segítő projektre kapott támogatás, ami lehetővé tette a felújítást is. A vezetőváltás, az integráció új narratívája lényegében a nem romák szimbolikus térfoglalását eredményezi; a nem roma szervezetek, a nem roma nádasiak „visszakapták” a Házat, amit kezdettől a magukénak tekintenek, s ahol a romák, e váltás felől visszatekintve, végső soron megtűrt vendégek voltak csupán. Mindennek ára a roma szegénység mérséklését, a társadalmi befogadást szolgáló projekt szakmai tartalmának jelentős csorbulása, végső soron a romák kiszorulása az egyelőre még közösen használt térből.

³² Az Anna által vezetett intézmény társulási fenntartásban működik, a foglalkoztatási és döntési jogkörrel a fenntartó önkormányzatok rendelkeznek.

FEHÉR KATALIN

SZIMBOLIKUS HATÁROK ÉS SZOCIÁLIS GONDOSKODÁS INTÉZMÉNYI SZEMMEL

A városi szegények helyzete a rendszerváltást és különösen a gazdasági válságot követően jelentősen romlott. A gazdasági kényszerek szorításában élő társadalmi csoportok életében egyre fontosabb szerepet töltenek be azok az intézmények, melyek a jóléti ellátások megszervezésében és nyújtásában szerepet vállalnak (Allard–Small 2013). Kormos, az észak-magyarországi volt monoindusztriális iparváros a rendszerváltást követően gazdasági kényszerpályára került. A forráshiányos önkormányzat ma már érdemben semmit sem tud kezdeni a tömeges méretű szegénységgel és a vele szükségszerűen együtt járó szociális problémákkal. A három évtizede halmozódó szociális feszültségek sajátos alkalmazkodási stratégiát alakítottak ki az intézményi szereplők között. A forráselosztás helyi szereplői, az önkormányzat, a szociális és egyházi intézmények, valamint a civilek határozzák meg azt a játékteret, ahol az erőforrásokért folytatott küzdelem során erőteljes kategorizációs minták alakultak ki. A befolyásos társadalmi csoportok az érdekérvényesítésre kevésbé képes rétegek érdekeinek háttérbe szorításával éppen azokat hozzák hátrányos helyzetbe, akikről a jóléti intézmények közvetítésével a közösségeknek gondoskodniuk kellene (Ladányi 2006).

Kormos jelenlegi helyzete elválaszthatatlan sajátos történetétől. Az aprócska falu a 19. század második felében kezdett fejlődni, amikor a környéken található barnaszéntelegek mellett egy vaskohászati és acélgyártó üzemet nyitottak. A gyorsan fejlődő gyárnak a fel lendülő termelés biztosításához állandó és egyre növekvő számú munkaerőre volt szüksége, így igyekeztek a munkásoknak minél jobb körülményeket teremteni. A második világháborút megelőzően a gyár gondoskodása rendkívül erős volt: segítette a munkásai és tisztviselői boldogulását, támogatta a szórakozásukat, művelődésüket, és kiterjedt jóléti intézményhálózat tartott fenn (Nagy 2012). A város különböző részein telepszerű munkáskolóniák épültek, illetve jelentősen fejlesztették a városi infrastruktúrát, iskola, kaszinó és könyvtár is nyílt (Csontos–Vass 2001). Szociális téren az életszínvonal magasan tartásával valóban jelentős vívmányokat sikerült elérni, ugyanakkor a helyi társadalomban már-már kasztszerűen elkülönültek a különböző státuszú dolgozó munkások és tisztviselők, a gyár szociálpolitikájának pedig kifejezett célja volt a munkások egységének megtörése, illetve patriarchális függésben tartása (Szabó 1938). A gyár gondoskodása a második világháborút követően jelentősen alábbhagyott, és mind kevesebb forrást költöttek a munkások jólétét szolgáló intézményekre. Ennek következtében a háborút követő évtizedben jelentős problémák alakultak ki a városban mind az élelmezés, mind a lakhatás területén. A hatvanas évektől kezdve ismét feléledt a korábban visszafogott lakásépítés, a lélekszámában dina-

mikusan növekvő település lakásínsége pedig némileg enyhült. A gondoskodás ismételt kiterjesztéséhez feltehetően hozzájárult a korra jellemző paternalista gondolkodásmód, mely a rendszer bázisát adó nagyüzemi munkásság életkörülményeinek javítását prioritásnak tekintette (Valuch 2010). Annak ellenére, hogy a szocialista évek alatt a nehézipar és az ezeket kiszolgáló dinamikusan növekvő városközpontok az időszak kedvezményezettjeinek számítottak, Kormos mégsem élvezte pozíciójának előnyeit, mert míg a források főleg az új, „csinált” városokba áramoltak, Kormos elsősorban a már meglévő városi infrastruktúrájára támaszkodott (uo.). Ennek köszönhetően a rendszerváltáshoz és az azt megelőző acélgyári lejtmenethez már egy „felélt” infrastruktúrával érkezett a város. A rendszerváltástól kezdve pedig Kormos lett a szocializmus bukásának egyik tankönyvi példája.

Kormos népessége a város ipari központ jellegének köszönhetően egészen a '80-as évekig folyamatosan emelkedett, a gyár helyzetének romlásával, a munkanélküliség emelkedésével párhuzamosan a lakosságszám csökkenni kezdett. A legprosperálóbb '80-as évek eleji időszakhoz képest 2011-re a város a lakosságának több mint egyötödét elvesztette. Az elvándorlás azonban szelektív volt: a várost elhagyók elsősorban a jobb helyzetű, szakképzett volt gyári dolgozók voltak, akik az ország más régióiban is el tudtak helyezkedni, a városban pedig az alacsonyabb státuszú, szakképzetlen, többségében roma lakosság maradt. 1993-ban, amikor a statisztikák szerint a munkanélküliség tetőződött a kistérségben, a munkakeresők száma elérte a korábbi gyár teljes létszámát. A migráción kívül menekülési útvonalat jelentett a munkaerőpiacról a korai rokkantnyugdíjazás, mely Kormoson átlagon felüli volt. Emellett a munkaképes lakosság egy része a fekete- és szürkegazdaságba helyezkedett el (Alabán 2004, 2012).

A lakhatási kérdések a rendszerváltást követően elsősorban technikai problémaként merültek fel, az adósságok, a leromló állapotú épületek miatti gondok kezeléseként kezdődtek meg az első épületbontások és kilakoltatások. A '90-es évek második felétől bukant fel a helyi politikai diskurzusokban a telepek mint a város peremén elhelyezkedő legrosszabb helyzetű terek problémája. Elterjed a hír, hogy más településekről roma családokat költöztetnek Kormosra, így közvetlenül a cigány lakosság számának feltételezett növekedése állította a telepi lakhatás és ezzel összefüggésben a roma lakosság kérdését a diskurzusok középpontjába. A település érzekelte azt a rendkívül negatív képet, amit külső megítélése tükrözött, és ennek hatására a vezetők elkezdtek a városkép javításán gondolkodni. A kampány során Kormost elkeresztelték az újrakezdés városának, illetve elindult egy városfejlesztési kezdeményezés, amelynek része volt egy ideális, élhető város koncepciójának kidolgozása, és ami elsősorban a város fizikai megjelenésének javítását szorgalmazta. Az újrakezdés imázsának kialakításához kapcsolódóan Kormos városrehabilitációs tervet készített, mely a '90-es években elsősorban a „szégyenfoltot” jelentő telepek és leromló lakónegyedek „megtisztítását”, felszámolását célozták, azaz az országos visszhangot is kiváltó épületbontásokat, és ezzel összefüggésben a szegény, gyakran lakhatási jogcímüket elvesztett volt önkormányzati bérlők kilakoltatását. A szegény, munka nélküli és a megélhetésért küzdő családok helyzete az önkormányzat részéről azonban nem oldódott meg a kilakoltatásokkal, hiszen ugyanezek az emberek a lakhelyük lebontása után megjelentek más bérleményekben, telepeken, hasonlóan problémás lakhatási helyzetekben. Ezen intézkedések már elsősorban a település roma lakosságát érintették. A rendszer-

váltást követő gazdasági konszolidáció pozitív hatásaiból nem részesülők, akik helyzetére a helyi politika sem tudott megoldást találni, hamarosan bűnbakká váltak (Vidra 2008). A roma népesség kisebbségi jogainak és a szegénységből fakadó elosztáspolitikai jogosultságainak létrehozása a rendszerváltást követően elmaradt, ennek hatására a leszakadók szegénysége kisebbségi üggyé vált, azaz etnicizálódott (Szalai 2000). A szegények érdemesség és érdemtelenesség szerinti megosztása a túlzottan tartott szociális gondoskodással összefüggésben került a közbeszédbe. A városban eltérő szerepet betöltő személyek más-más diszkurzív elemekkel éltek e csoportok leírásánál. Míg a képviselő-testületben megjelent a szociális probléma etnicizálódása, addig a szűkös források elosztásáért felelős szociális bizottság és a cigány kisebbségi önkormányzat képviselői is érdemtelen-érdemes felosztás alapján írták le a szegényeket. A családokkal leginkább mindennapi, meghatározott célokért dolgozó intézmények (pl. családsegítő, munkaügy) sem etnikai, sem érdemességi alapon nem kategorizálták a velük kapcsolatban állókat, ehelyett az ő szemükben a megoldandó feladatok tükrében jelentek meg (Vidra 2008).

Tanulmányom a város intézményeiben dolgozók narratíváin keresztül mutatja be, hogyan látják a Kormos történetébe ágyazott megbélyegzettséget és a különböző társadalmi csoportok helyzetét, illetve a település társadalmának jelenlegi állapotát. Ezután a városi intézmények és szereplők által a szegényekre alkalmazott kategorizációkat vizsgálom, illetve azt, hogy az általuk használt társadalmi határképzés hogyan jelenik meg a fejlesztési projekteken. Végül a szociális gondoskodás eltérő értelmezéseit és gyakorlatait veszem sorra az önkormányzati intézmények, az egyházak és a szociális projektek körében.

Ellentétes percepciók és küzdelem a városról alkotott képzet felett

A megbélyegzett „vörös város”

Kormos, akár hétköznapi beszélgetésben, akár egy szakmai vitában hangzik el a neve, általában a reménytelenség és a szocialista múlt árnyékában meghúzódó, kiürülőben levő szürke iparvárost jelképezi a beszélgető felek számára. A kormosiak és kifejezetten a kormosi politikai elit a mások által meghatározott narratíva áldozatának látja magát, és e képet igyekszik saját „történetébe” illeszkedővé alakítani. Számukra a narratíva meghatározó elemét képező szocialista múlt mind ideológiailag, mind a város képe szempontjából rendkívül terhes. A város vezetésének narratívája szerint Kormos soha nem volt „vörös város”, hanem komoly polgári múltja van, amelyet a szocialista időszak és az azt követő megbélyegzés elfeledtetett mind az itt lakókkal, mind a várost kívülről figyelőkkel.

„Olyan polgári élet volt itt, hogy állatkert volt, vidámpark, korcsolyapálya, különböző kerthelyiségek, szórakozóhelyek. Tehát dicső polgári múlttal rendelkezik, olyan színháztermünk van, ami az ország hatodik legnagyobb színházterme, tehát egy csomó minden itt volt először.” (K_önkormányzati1)

Ezzel szemben a kialakult kulturális, szabadidős és szociális intézményrendszer egységeit a második világháború előtt kiterjedt szociális gondoskodást és aktív munkáspolitikát folytató gyár hozta létre és működtette. Ezek az intézmények tehát egy gondosan ápolat munkáskultúrában, a gyár paternalista gondoskodása keretében jöttek létre. A polgári múlt narratív megteremtése része a „vörös város” képének megtörésére tett kísérletnek, amellyel a vezetés a település közkeletű történetével helyezkedik szembe.

Kormosnak a médiában betöltött kiemelkedő szerepét a gyár felszámolását és az azt követő szociális mélyrepülést dokumentáló, itt fogatott filmek alapozták meg. A filmek többek között bemutatták a gyár fokozatos leépítését és bezárását, a teleti élet nehézségét, a tömbökből való kilakoltatást, illetve azokat a megküzdési stratégiákat, mellyel a helyiek az újonnan kialakult helyzethez alkalmazkodtak.

„Ebben már a média az 1980-as évektől nagyon nagy szerepet játszott. Hiszen Kormosról egy fekete képet vezetett be. (...) Mi egy ilyen jól identifikált földön fekvők voltunk, akikbe nagyon szívesen belerúgott bárki. Kellott egy »nagyon lesajnáljuk« város. Nem ilyen rossz a helyzet, mint ahogy azt szeretik lefesteni rólunk, csak szeretnek botrányt csinálni.” (K_önkormányzati1)

Amellett, hogy a település vezetői fontosnak tartják a település narratív keretezését, Kormos jelenlegi helyzetét nagymértékben annak a gazdasági és politikai környezetnek is tulajdonítják, amely a rendszerváltást követően „cserben hagyta” a várost. A helyi gyár függésében élő települést más, erősebb lobbijerejű városokkal szemben az akkori országos döntéshozatal megmentésre érdemtelennek ítélte, így gazdasági és szociális problémáival magára maradt. A munkásmúlt újraértelmezése a mai napig tart: a gyár részben elhagyott és fokozatos bontás alatt álló területén megjelentek a kulturális tevékenységeket végző egységek és az ipari örökségvédelem a város középtávú stratégiájának részévé vált.

A település megítélése kritikus kérdés a helyiek számára, hiszen amellett, hogy az eltérő értelmezések politikai tevékenységüket is keretezi, személyesen is érintettek a bizalmatlanság és a megbélyegzettség mindennapi tapasztalatában. A település egyik területi képviselője így számol be az országos eseményeken való benyomásairól:

„A rácsodálkozás, amikor tudatosul a velem szemben ülőben, hogy én honnan jöttem. Kormosról. Az a sajnálkozás, ha valaki Kormosról jön, akkor duplaannyit kell letenni az asztalra, mert ő egy csökkent értékű helyről jön.” (K_önkormányzati2)

Kormoson társadalmi béke honol?

A város nyilvánvalóan nehéz helyzetében, mely a kedvezőtlen közlekedési elhelyezkedéséből, gyenge gazdasági erejéből és széles társadalmi rétegek szociális hátrányából fakad, a szűkös erőforrásokért folytatott harc kiéleződése akaratlanul is feszültségek kialakulásához vezetett. Ugyanakkor kutatásunk idején a város vezetői és az intézmények képviselői is hangsúlyozták, hogy a városban társadalmi béke honol. E társadalmi béke elsősorban azt jelenti számukra, hogy nem alakult ki nyílt konfliktus a város rendkívül vegyes etnikai és

szociális helyzetű lakosai között, a helyzet eddig nem radikalizálódott, sikerül kontroll alatt tartani a szemben álló érdekeket és szélsőséges hangokat.

A helyi civil szféra legjelentősebb képviselője a társadalmi béke más értelmezését látja dominánsnak Kormoson. E szerint a békés egymás mellett élés a fennálló társadalmi struktúrák megőrzését, azaz a fennálló egyenlőtlenségek és társadalmi törésvonalak konzerválását és a status quo fenntartását jelenti.

„Hát ők ezt gondolják, hogy is szokták mondani: hát hiszen mi évek óta egymás mellett élünk. És akkor mindig azt szoktam mondani, hogy igen, egymás mellett, ez egy nagyon helyes kifejezés, hogy egymás mellett. Totálisan semmi átjárás.” (K_civil7)

A társadalmi békéről szóló jelenlegi diskurzus valós háttere megkérdőjeleződik, hiszen több olyan, feszültséggel járó esemény is volt a város életében, melyek mindenképpen jelzik, hogy a békés felszín alatt erőteljes indulatok fortyognak.

„Hogy mennyire kiélezett a konfliktus, ebben én óvatos lennék. Azt, mondjuk, hogy lehet, hogy vétünk kisebb-nagyobb hibákat, de ebben a városban társadalmi béke van. Vannak esetek, amik nagy port kevernek, vagy irritálják a lakosságot, ez tény. Alapvetően én még most is azt mondom, hogy a békés egymás mellett élés mindig megvalósul, bár látok zavaró jeleket. (...) Azt mondtam, hogy a társadalmi béke felszíne alatt az egyre sűrűsödő feszültség tapinthatóan növekvő. Ahogy szaporodnak ezek a bosszantó kisebb és sajnos nagyobb bűncselekmények, irritálja az embereket.” (K_önkormányzati2)

A városban nagy visszhangot és erős társadalmi reakciókat is kiváltó események a társadalmi egyenlőtlenségek, az „igazságos” elosztás értelmezéséhez, illetve a városról alkotott szimbolikus percepciók fölött kialakult ellentétekhez kapcsolódtak.

Az egyik ilyen eset a nagy felzúdulást és politikai csatározást kiváltó közkútszűkítésekhez és -lezárásokhoz köthető. Az önkormányzati döntés értelmében a hosszú nyári kánikula ellenére számos városi kút nem, vagy csökkentett vízhozammal működött, ami tekintettel a nagyszámú – elsősorban telepeken elhelyezkedő – vezetékes ivóvízzel nem ellátott háztartásra, komoly problémát okozott számos háztartásban. Az akkor egy hónapja élő korlátozásokat végül a panaszok és az országos felzúdulás hatására néhány nappal később felfüggesztették. A képviselő-testület indoklása szerint az intézkedés célja a takarékosabb vízfogyasztás és a jogellenes használat (locsolásból, autómossásból vagy a csap folyatásából származó pazarlás) korlátozása volt, azaz a közjavak „igazságosabb” elosztása. A polgármester kommunikációjában azonban az intézkedés rendteremtésként jelent meg, ami a szimbolikus hatalomgyakorlás és határmegvonás jó példáját mutatja. A morális rend fenntartása érdekében a társadalmi csoportok közötti szimbolikus határképzés az egyenlőtlenségek megteremtésében és a forráselosztás irányításában is közvetlen szerepet játszhat (Lamont–Pendergrass–Pachucki 2015). A botrány kirobbanását követő vizsgálatok megerősítették, hogy az intézkedés számos ponton kifogásolható volt, többek között a telepeken élő, vezetékes vízzel nem rendelkező roma lakosságot közvetlenül diszkrimi-

nálta (Ombudsmani jelentés 2013). A közkutakra mint elsődleges ivóvízforrásra támaszkodó telepek leírásakor a rossz anyagi helyzet, az ebből fakadó eladósodás és az ivóvíz kizárólag közkutakról való beszerzése hamar önhibává, egyéni választássá, a jóléti szolgáltatásokkal való visszaéléssé alakul az elmesélésekben, összemosva a pazarló magatartásokkal. Ezen a diszkurzív stratégián keresztül válik a közkutakat használó személy egy hirtelen fordulat-tal törvényen kívülivé.

„Az is rossz hír a bulvársajtónak, hogy én annak is a polgármestere vagyok, aki rendszeren fizet. Tehát nemcsak azzal kell foglalkozni, aki csak követelőzni tud, és egyébként semmit nem tesz meg azért, hogy beálljon a sorba, és a többségi társadalomnak írott-íratlan törvényeit elfogadja, hanem azzal is kell foglalkoznom, aki viszont, ha nehezebbre esik is, de teljesíti a kötelezettségeit, és fizet mindenért, és nem pazarol.” (K_önkormányzati1)

A másik ellentmondásos kérdés a városba építendő milliárdos értékű roma oktatási és kulturális központ volt. A helyi önkormányzat a projekt megvalósítása mellé állt, mert a beruházás tisztán állami forrásból jött volna létre, ahogyan egy évtizedig a fenntartása is, így a településre érkező tőke szempontjából a beruházást egy jó lehetőségnek látták. Ezzel szemben szélsőséges hangok könnyen meglovagolták a szociális feszültségektől terhelt hangulatot, és a „cigánysátor” néven emlegetett projekt ellen hangolták a lakosságot, tüntetést szerveztek és aláírást gyűjtöttek egy helyi népszavazásért. A legfontosabb érv, amely a köztudatban is gyökeret vert, hogy Kormos nem lehet „cigány főváros”, illetve a központ ne vonzzon ide még több roma lakost. Végül a felzúdult közhangulat hatására az önkormányzat kihátrált a projekt mögül. A kiírt népszavazást ennek ellenére szabály szerint megtartották, az amúgy érvénytelen szavazáson a projekt elleni voksok jelentős többségbe kerültek. Ebben az esetben a „cigányváros” bélyegét és az ezzel kapcsolatos felzúdulást elkerülendő a település egy jelentős forrást utasított el.

Más esetben is feszültségeket generálnak a városba érkező pályázati források az itt lakó, eltérő státuszú csoportok között. Sokan úgy értelmezik, hogy ezen források jelentős részét a roma lakosság kapja, és az érdemes és érdemtelen szegénység kategóriái alapján ezt nem tekintik igazságosnak. Emellett a különböző roma fókuszú programok azt az amúgy is meglevő félelmet erősítik, hogy Kormos „cigányváros” lesz az országos diskurzusokban.

„Az emberek azt látják, hogy: Megint pénzt, mire? Romákra? Hiába kezdi el az ember azt mondani, hogy is van ez? Itt dolgozik, mondjuk, harmincöt ember [egy adott munkahelyen], egy sem roma, ez a harmincöt ember ez rendes fizetést kap.” (K_önkormányzati2)

A terepmunkánk befejezése után Kormoson az önkormányzati választásokat követően a szélsőjobb oldali polgármester került hatalomra. Ez az esemény jól rávilágít arra, hogy a társadalmi béke diskurzusát egy feszültségekkel teli helyi társadalom jellemzésére használták, mely különböző országosan figyelmet kapó botrányok hatására is teret engedett a szélsőséges és radikális megoldásokat ígérő politikai erőnek.

A helyi társadalom határmegvonási mintázatai

A szimbolikus határok megalkotása a társadalmi szereplők fogalmi különbségtétele, melylyel emberek, terek, társadalmi gyakorlatok között tesznek különbségeket és alkotnak rájuk vonatkozó kategóriákat. Lehetőségünk van az egyének vagy csoportok viszonyát, annak dinamikáját nem a csoportok belső tulajdonságain, hanem az általuk alkotott határokra keresztül vizsgálni. A határképzés során megfigyelhető a csoportok közötti egyenlőtlenségek létrehozása és az a folyamat, amellyel az erőforrások megszerzéséért, pozícióik legitimitásáért, a magasabb társadalmi státuszért, illetve ezek intézményesítéséért versenyeznek. A szimbolikus határok képzése a szűkös erőforrásokhoz való egyenlőtlen hozzáférés társadalmi különbségeinek tárgyiasult, megvalósuló formáivá és gyakorlataivá válnak (Small–Newman 2001, Lamont–Molnár 2002).

A kormosi helyi intézményrendszer kategorizációs mintáit vizsgálva több markáns törvonal fedezhető fel: egyrészt az érdemesnek és érdemtelennek tartott szegény csoportok, másrészt a telepi és nem telepi lakosság között történik diszkurzív határmegvonás. Így egyszerre érvényesül a társadalmi rétegződés és a térbeli pozíció mentén létrejövő kategorizáció a településen. Mindezek mögött azonban ott húzódik a romák és nem romák közötti különbségtétel, hiszen az érdemtelen és a telepi szegény a közbeszédben a romák megjelenítésére szolgál.

Kormos jelenleg több, eltérő céllal létrehozott szociális programnak is otthont ad. Fontos látni: amellett, hogy így más településeknél jelentősen nagyobb forrásokhoz, ezen keresztül pedig beavatkozási lehetőséghez jut, ezek a források még mindig elenyészőek ahhoz, hogy valamennyi szegregált, leszakadó, a települési szociális ellátásból kieső terület lakosságát elérjék velük. Ilyen szempontból lényeges kérdés hogy megnézzük: hova és milyen szempontok alapján telepítette a város a különböző projektalapon finanszírozott szolgáltatásokat? Az alábbiakban a társadalmi rétegződés és térbeli pozíció szerinti szimbolikus határképzési mintázatot mutatom be, és megvizsgálom, hogyan jelennek meg ezen mechanizmusok a helyi szociális fókuszú projektek kialakításában, a társadalmi és térbeli egyenlőtlenségek, társadalmi határok újratermelésében.

Érdemes és érdemtelen szegények

Kormoson a becslések szerint a lakosság közel harmada roma származású. Részben az ipari múltnak, részben pedig a magas népességbeli aránynak köszönhetően a kormosi emberek és ezen belül a kormosi romák is a fizikai munkára rátermett és dolgozni akaró embereként jelennek meg az elbeszélésekben.

„Itt az embereknek megvan az a gondolkodásmódja, hogy nem félnek a melegtől a fizikai munkától, a túlórától, a hétvégi munkától. Itt dolgozni fognak.” (K_önkormányzati1)

Az elbeszélésekben gyakran megjelenik, hogy Kormoson a romák hagyományosan részt vettek a munkaerőpiacon, a gyári munkában, illetve más területeken dolgoztak. A rend-

szerváltást követően néhányan meg tudták tartani a munkaviszonyukat, míg elsősorban a szakképzetlen, gyári hierarchiában legalul elhelyezkedő, esetleg nem is a gyárban foglalkoztatott munkások hamar kiestek a munkaerőpiacról. Jelenleg – tekintve a városban lakó roma lakosság magas arányát is – számos roma dolgozik szerte a városban, és a dolgozók ezen csoportját gyakran megemlítik a helyiek, akár mint a munkaerő-piaci diszkrimináció ellenpéldáját. Így a fizikai munkától vissza nem riadó, keményen dolgozó munkás képébe egyaránt beletartoznak a romák és nem romák is. A város jövőjét több elbeszélés szerint akár erre a lakossági kvalitásra is építhetné, amellet, hogy ez az érvéles is erősíti a település igazságtalan cserbenhagyottságát. A munkaerőpiacon jelen levő roma csoporton kívül a helyi narratívákban megjelenik egy másik, végletesen leszakadt és általában érdemtelennek titulált csoport. Ők – különösen pedig a munkában, „tisztas” megélhetésben vagy a megélhetésért való küzdelemben élő csoport szemében – e narratíva szerint önhibájukból nem boldogulnak, és így saját döntésük révén maradnak a társadalmon kívül. Az egyik legfontosabb különbségtétel az érdemes és érdemtelen szegények között munkaerő-piaci integráltságukon és ezen keresztül társadalmi státuszukon alapul. Így érdemesnek elsősorban a rendkívül rossz munkaerő-piaci helyzetű városban a foglalkoztatottakat tekintik.

A volt szocialista országokban jelen levő adaptációs diskurzus a piacgazdasági átmenet gazdasági és társadalmi változásaihoz alkalmazkodni képtelen csoportok – leggyakrabban a volt munkásosztály – helyzetét és az individualizálódó körülmények közötti sikertelenségét legfőképpen az egyének saját felelősségének tekinti. Mivel az adaptáció hiányát és az ebből fakadó hátrányokat egyre inkább a társadalom peremére sodródó személyeknek róják fel, az adaptációs diskurzus az egyenlőtlenségek ilyen fennállását igazoltnak véli, és maga is legitimálja (Riabchuk 2009). Az adaptációs diskurzus képviselőjévé leginkább a helyben jól boldogulók, így többek között a helyi politikai elit vált, akik részben ezen az érvélesen keresztül igazolták az egyenlőtlenségek növekedését.

Az érdemtelennek bélyegzett lakosságról szóló narratívákban megjelenő dologtalan, munkakerülő életmód gyakran összekapcsolódik az elvárások nélkül osztogatott „bőkezű” segélyekkel és az azt keretező jóléti rendszerrel is. Azt egyik szociális szakember vagy önkormányzati szereplő sem látja tisztán, hogy milyen lehetőség van a leszakadó rétegek helyzetének javítására – az érvéles azonban az egyéni, adaptációs sikertelenség diskurzusait erősíti.

„Elsősorban megpróbáljuk megtartani azt a féle egyensúlyt a városban, hogy ne legyen érdemtelenül adomány célba juttatva, mert az semmilyen motivációt nem okoz, elégedetlenséget okoz. Tudatformálásra nagy szükség van, el kell magyarázni az embereknek, hogy kell megtanulni tervezni. Meg kell tanítani őket a húsz perces élet tervezésről a húsz naposra.” (K_önkormányzati1)

A szegénység megítélése a településen relatív, sokan ellentmondást látnak abban, hogy csak a telepi, főleg roma szegénységre esik a közfigyelem, amikor a magas közműköstségekkel terhelt panelházakban is számos rászoruló ember él. Az érdemtelen és érdemes lakosság térben való narratív megjelenítése és szembeállítás státszbeli különbségeket is hordoz.

„Mélységénységnek számít-e az, hogy valaki nyolc-kilenc gyermekével és férjével egy szoba-előtér lakásban tengeti az életét. A férje rokkant, ő maga éppen dolgozik, de mivel alkalmi foglalkoztatásban van, vagy éppen a város által működtetett közfoglalkoztatásban, amikor épp nincs rá szükség, akkor elengedik, és csak segélyek vannak, családi pótlék. Hozzáteszem, hogy náluk a családi pótlékból származó jövedelem akkora, hogy az egy-kétgyermekes családok megirigyelnék. (...) De ott van a kisnyugdijas, özvegyi nyugdíjból élő, rokkantnyugdijból élő, aki egy-két szobás, összkomfortos lakásban él, de olyan csekély bevétellel, hogy az ember nem fogja föl, hogyan lehet 30–40 ezer forintból megélni. De nem is lehet.” (K_egyházi2)

Gyereprogramok – határok a társadalomban

Gyakran maguk a szociális szakemberek is igazságtalannak és az érdemteleneket jutalmazónak látják a pályázati források jelenlegi elosztását. Ez az álláspont hatással van a városban megjelenő fejlesztési programok kialakítására is. Kormoson a hátrányos helyzetű csoportokat célzó egyik jelentős beavatkozási pontot a gyerekesély program jelenti. A pályázat egy hosszabb, hároméves periódusban nyújt támogatást különböző, fiatalokat célzó tevékenységek megvalósítására, melynek Kormoson része új közösségi terek létrehozása és működtetése, a többi településen pedig mozgó szolgáltatásokkal és foglalkozásokkal jelenik meg a program.

A program szakmai vezetőjének, aki korábban gyermekjóléti szakemberként dolgozott, kifejezett célja volt, hogy ne csak a legszegényebb rétegek, hanem a rászoruló, ám nem szélsőséges élethelyzetben levő szegény családok gyerekei is részt vegyenek a programban.

„Ebben a kistérségben nem csak a cigányok szegények, és nem csak a szegregátumban élők szegények. Attól, hogy egy anyuka esetleg jobb helyzetből indult, mert, mondjuk, tudtak venni lakást, vagy a szülőknél lakik, és a szülők segítenek neki, és tiszta és gondozott, tehát ránézésre nem hátrányos helyzetű, attól még simán benne van a pakliban, hogy egyébként az. Mert nem tudja megvenni a gyerekeknek a gyógyszert, amikor beteg, és az anyukájától kell kölcsönkérni. Nem szeretem ezeket a kategóriákat, hogy ha panelban lakik, akkor ő nem hátrányos helyzetű.” (K_civil4)

Az, hogy a program nem a legszegényebbeket célozza, jól mutatja a kistérségi településeket érintő nyári táboroztatás megszervezése. Valamennyi részt vevő önkormányzat lehetőséget kap arra, hogy a településen élő gyerekek közül néhányat nyáron táborozni küldjön. Az összességében héthetes nyaralásban a gyerekek forgórendszerben vesznek részt. A pályázat lebonyolítójának azonban kikötése volt, hogy csak azokat a gyermekeket küldhetik a településekre, akiknek a szülei dolgoznak, így nem tudják a nyári felügyeletüket megoldani, és emellett szociálisan rászorulóként definiálhatók (azaz ebben az esetben rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülnek). Noha a cél a hátrányos helyzetű gyerekek fejlődésének segítése és a társadalmi problémák újratermelődésének csökkentése, azok a gyerekek kiszorulnak a programból, akiknek a szülei nem dolgoznak, és egy nyá-

A program szervezői fontosnak látják, hogy a teljes gyermekkori életszakaszt felöleli a programjuk, noha a gyakorlatban nem azonos helyzetű gyermekeket érnek el az egyes programelemek.

A három korosztályt megcélzó programok szervezése és az elért gyerekek társadalmi háttere jól mutatja, hogy Kormoson a projektek kialakításában is megjelenik a társadalom érdemtelen és érdemes kategorizációja. A gyermekprogramok nem a legszegényebb rétegeket célozzák meg, így például a 18 év alatti, iskolából kimaradó, nem dolgozó fiatal szülőcsaládok kiesnek. Ehelyett inkább az alsó középosztálynak, a dolgozó szegények gyermekeinek igyekeznek programokat nyújtani, noha például a Közösségi Ház középső korosztályt megcélzó programjai végül őket érték el.

Érdemes és érdemtelen szegények a térben

Kormoson jelenleg 16 különböző méretű, lakosság számú, hivatalosan szegregátumnak minősített városrész található, azonban ennél jóval nagyobb területre terjed ki a közbeszédben telepként megjelenített városrészek aránya. Az önkormányzatnak körülbelül 900 lakása van a településen, melynek egyharmada komfort nélküli (HEP 2013). Szinte valamennyi szegregátumban találhatóak önkormányzati lakások, de a megbélyegzett, leromló telepeken a lakások közül a legleromlottabbak szinte teljesen önkormányzati tulajdonban állnak, míg a jobb helyzetűekben ez az arány kisebb. A telepek helyzetét nem csupán az önkormányzati tulajdon jelenléte befolyásolja, hanem azok városban belüli elhelyezkedése is – a leromlottabb telepek a város peremén, a központ öt kilométeres körzetén túl, eldugottabb területeken találhatóak –, ebből kifolyólag a lakóknak a városi intézményekhez, munkalehetőségekhez való hozzáférése is nehezebb. A poszt-szocialista városok jelképes, kulturális értelemben vett tájképi átalakulása során a társadalmi polarizálódás a térben is megjelenik, és a városi környezet új formái pedig kijelölik, hogy mely társadalmi csoportok tartoznak a városhoz, és melyek nem (Czepczyński 2008). A folyamat, amely során a település döntéshozói és lakói szelektív módon meghatározzák, hogy mely városrészeket, épületeket ítélnék megőrzendőnek és fejlesztendőnek, tükrözi az adott területről alkotott személyes percepcióikat, attitűdjeiket. Kormoson a Béketelep az a városrész, amely a város szemében „menthetőnek” tekintett telepek közé tartozik, és részben az önkormányzati tulajdon túlsúlyának köszönhetően az önkormányzat felvállalta a hosszú távú fejlesztését. Ezzel szemben más, főleg önkormányzati bérlakásokból álló telepet nem tekintenek menthetőnek, ezeken a területeken nem folyik felújítás, hanem a romló állapotú ingatlanokat inkább kivonják a forgalomból.

A tagolt térbeli és társadalmi struktúrához kötődően Kormoson a telepi szegények váltak az érdemtelenek könnyen definiálható csoportjává. Ez az önkormányzati lakáskiadási gyakorlatokban is megjelenik: bizonyos városrészek és lakástípusok a lakosok egy részének nem jelentenek lakhatási opciókat. Szociális bérlakásként a település a komfort nélküli lakásokat adja ki, ezek azok az épületek, melyek általában rossz állapotú, közművekkel gyengén ellátott telepeken helyezkednek el. A városvezetés lakáspolitikája szabályozza a különböző telepek státuszát és a beköltözők városi társadalomban elfoglalt helyét azáltal, hogy meghatározza, mely beköltözők mely városrészekben lakhatnak. A piaci alapon

kiírt lakáspályázatokat licitálással lehet megnyerni, azaz minél többhavi lakbért kell előre letenni a leendő lakónak. Ahhoz, hogy valaki a komfortos lakásokért pályázhasson, munkajövedelemmel vagy stabil nyugdíjjal kell rendelkeznie, így – bár más forrás a közmunkások is idesorolta – látszik, hogy ez rendkívül korlátos lehetőség, mely sokak számára biztosan nem áll nyitva. A munkaerőpiacra integrált, érdemesnek tekintett lakosok lehetőségei tehát térben is elválnak az érdemtelennek tartottaktól. A szociális bérlakásokat megüresedés esetén a szociális névjegyzékben szereplő személyeknek ajánlják fel, ahova adott jövedelmi határ alatt kerülhetnek be a lakosok. A lista azonban több mint egy évtizede volt legutoljára frissítve, így az azóta érkező igénylők a gyors kiadási kényszer miatt¹ is esélytelenek. A tartósan munkanélküliek, a munkaerőpiacról kiszoruló, az ilyen családokban felnövő fiatalok elsősorban a megbélyegzett telepek között tudnak mozogni. A telepi lakosok effajta kizárása azonban nem veszi figyelembe, hogy Kormoson – akár csak más településeken – a telepek, kirekesztett városrészek valójában számos, különböző státuszú, eltérő belső kapcsolati rendszerrel és szervezettséggel, egyenként helyi sajátosságokkal bíró entitásokat képeznek, melyek azonban a helyi intézmények szemében nem válnak el egymástól (Small–Feldman 2012). Ennek megfelelően lakóinak eltérő mértékű a mindennapi megélhetést és a munkaerő-piaci elhelyezkedést segítő kapcsolati hálóját. A lakáskiutalásoknál jellemző, hogy nem mindenki vágyik valamennyi városrészbe – általában településrészen belül szeretnek a lakók költözni, hiszen itt vannak szociális, társadalmi kapcsolataik, rokonaik, ami személyes védőhálójukat alkotja. Emellett a korlátozott lehetőségek ellenére ezek a családok sok mindent megtesznek azért, hogy jobb helyzetű, magasabb státuszú városrészbe vagy kolóniatelepre költözhesse (lásd bővebben Fehér másik tanulmányát e kötetben).

A cigány kisebbségi/nemzetiségi önkormányzat tevékenységét Kormoson alapvetően a többségi diskurzusok által dominált cigánypolitika jellemezte, mely elfogadja, hogy a cigányság egy jelentős része beilleszkedni képtelen, és önhibájukból eredően hátrányos helyzetű (Vidra 2008). A jelenlegi kisebbségi önkormányzat vezetője a többségi diskurzushoz igazodik:

„Én kapom a hideget-meleget, azt mondja nekem: »Menjen már maga, maga csak a Tésást patronálja, azokat a cigányokat, akikhez autóval mehet a pénz, akkor is olyanok maradnak« – mondja nekem a rendes cigány. Aki meg a telepen lakik – hát nem segít, minek vannak maguk! Azt hiszik, hogy szociális osztály vagyok, hogy én itt osztogatom a pénzt. (K_ önkormányzati3)

Ő is az érdemesnek és érdemtelennek tekintett romák megkülönböztetését használja, ami a többségi társadalom számára a hiteles roma képviselőnek tekintett forrásból tovább erősíti a kialakult szimbolikus határokat.

¹ A lakásosztály igyekszik ezeken a távoli, gyakran zárt mikrotársadalommal jellemezhető telepeken gyorsan kiadni a megürülő szociális bérlakásokat, mert az elmeséléseik szerint gyakori, hogy a szomszédok elkezdik a lakásokat megbontani, a használható részeket kivenni, aminek hatására a lakásokat hosszú távon is kivonják a forgalomból.

Telepprogramok – határok a térben

A telepprogram célja egy lakóterület rehabilitációja és lakóinak szociális, munkaerő-piaci „felzárkózásának, illetve a település életébe történő integrációjának”² elősegítése. Kormoson két helyszínen indult ilyen program, ezek közül az egyik a még menthetőnek ítélt Béketelep, míg a másik, Tésás telepi helyszínen a program a megkezdett civil tevékenységre épül. Béketelep a különböző városfejlesztési dokumentumokban mint felújítandó, megőrzendő, műemléki értékekkel rendelkező és jelenleg vegyes társadalmi státuszú és vegyes etnikumú helyként szerepel, és az utóbbi években több fejlesztési programnak is otthont adott. Tésás ezzel szemben a szélsőséges leszakadás, az érdemtelen és roma szegények által lakott hely szimbóluma a közbeszédben. Utóbbi telep negatív képe részben annak tudható be, hogy az itt működő, országosan ismert civil szervezet évtizedes munkája (lásd később) nem ért el a város szemében látványos sikereket. Így e helyről alkotott percepció része, hogy rendkívüli mennyiségű források áramoltak ide egy évtizeden át, ám ennek „nincs látszatja”.

Béketelepen a 130, jellemzően félkomfortos lakásból (Csontos-Vass 2011) körülbelül 40 újult meg három különböző program során. A projektgazdák megfogalmazták, hogy a felújított lakások új lakói hozzájárulnak majd az előnyösnek tartott társadalmi folyamatokhoz, a telep „városi szövetbe való újraintegrálásához”, azaz a terület státuszjavításának a kulcsát egy részleges lakosságcserében látják. A pályázat azonban a felújított lakások használatát bizonyos szabályokhoz köti, így azonos bérleti díj mellett szociális bérlakásként kell azokat tovább használni. A kívánatos lakosságcseréhez a felújított lakásokat a teljes városra vonatkozó szociálisbérlakás-szabályozás alól kivonják, és új kategóriát hoznak létre számukra. Az új lakókat a telepen belülről, illetve a pozitív változások hírnökeiként kívülről is szeretnék toborozni. A szociális intézményrendszereken keresztül már elindult a megfelelő lakók keresése, a tervezett kiválasztási feltételek már körvonalazódtak, ám a bérbeadás kutatásunk idején még nem valósult meg.

„Ha olyan kerül a látókörbe, aki saját tulajdonú lakásban él, de devizahiteles csapdába került, van munkája, csak a nagyon magas költséget nem tudja fizetni; vagy olyanok, akik elköltöztek a szülőktől; gyerekekkel albérletben laknak, de azt nekik sok fizetni, vagy aki még nem költözött el szülőitől, sokan laknak egy panelban, vagy nem panelban, de olyan körülmények között. (...) Ha olyan van, aki rászorultsági alapon befér abba, hogy szociális bérlakás, de van stabil jövedelme, még ha alacsony is [akár közmunka], akkor azoknak egy ilyen is segítségnyújtás.” (K_ szociális1)

Míg Béketelepen tehát elindult a lakóingatlanok felújítása, a telep státuszának megváltoztatása, Tésáson ilyen szempontból nem történtek lépések, a terület rehabilitációja a városvezetők szemében értelmetlennek tűnik. Itt elsősorban a létfeltételek fenntartására, illetve az egyik legnagyobb problémát jelentő eladósodásra koncentrálnak a prog-

ramok, így kártyás villanyórákat szereltek fel, illetve – tekintve, hogy a telepi lakásokban nincs folyóvíz – fürdőház fenntartását finanszírozzák a közösségi programok, gyermekfoglalkozások, kiskertprogram és klubalkalmak mellett. (Bővebben lásd Fehér-Keller-Vidra tanulmányát e kötetben).

A megvalósuló programok is jól mutatják, hogy a nagyjából azonos keretfeltétellel rkiírt pályázatok lehetőséget engednek a helyi intézményeknek, hogy saját percepcióik és kialakult szimbolikus határaik szerint alakítsák a beavatkozásokat. A kormosi intézmények narratíváikban elsősorban a telepi és nem telepi, illetve az érdemes és érdemtelen kategóriákat használják, emögött azonban ott húzódik a már korábban, a '90-es évek második felében a közbeszédben kialakult etnicizált szegénység. Míg a gyerekprogramokban a társadalmi vagy munkaerő-piaci státusz alapján definiált érdemesség jelent egy olyan határképző erőt, ami a programokba bevonandókat elválasztja az onnan kirekesztettek-től, addig a telepprogramok térben jelenítik meg az érdemes és érdemtelen kategóriákat. A létrejött térbeli és társadalmi szimbolikus határok az eltérő fejlesztési irányokon (előremutató vs. fenntartó), valamint az érdemes csoportok prioritizálásán és az érdemtelenek kizárásán keresztül hozzájárulnak a szegénység újratermeléséhez.

Szociális gondoskodás vagy gyámkodás?

Szabó Zoltán (1938) a kormosi gyár századforduló körüli helyzetét elemezve kiemelte, hogy hiába sikerült megfelelő szociális helyzetet létrehozni az itt dolgozók számára, a társadalom megosztottsága erős, a feudális viszonyok, megrögzött alá-fölrendeltség pedig a patriarchális gondoskodásból eredő függőségben, gyámkodásban termelődik újra.

A város munkásmúltjából a jelenlegi vezetés büszkén emeli ki az elsősorban a háborút megelőző éveket jellemző, a gyár nyújtotta színvonalas szociális gondoskodást mint a város egyik karakteres, évtizedeken-évszázadokon átívelő jellegzetességét.

„Visszatérve a múltra, akkora szociális gondoskodás volt itt. A lakótelepi dolgokra gondolkodok, vagy ha valaki családi házat akart építeni, a kohászat ingyen gondoskodott az építőanyagról, gépeket adott, fuvarszkózt adott, tehát egy nagyon magas szociális gondoskodás volt. De ez nem most lett kitalálva 1960-ban, hanem ez a 150 éves [gyár] fejlődésével együtt volt.” (K_ önkormányzati1)

A település identitásához mindig is hozzátartozott a szociális ágazat erőssége: Kormos büszke volt arra, hogy részt vett különböző szociális mintaprogramokban (pl. tanoda), és a helyi önkormányzat is hagyományosan támogatta a szociális szférát (Vidra 2008).

A gyámkodás és kontroll szociális gondoskodásként való megjelenítése a mai szociális munka helyzetét sok esetben jellemzi (Bugarszky 2011, 2014). Ahogy azt a '30-as évek végén Szabó Zoltán is megfigyelte, a szociális gondoskodás legfőbb jellemzője Kormoson, hogy egy jótévő karitatív, ám a fennálló hierarchiákat tükröző attitűddel közelít a lakossághoz. Amennyire az intézményekben jelen levő erős szociális megközelítés hozzájárulhat a város pozitív képéhez, ugyanannyira a lakosság egy részének függőként feltüntetett,

² http://palyazat.gov.hu/download/43040/Palyazati_utmutato_Komplex_telep-program.pdf (utolsó leltöltés: 2015. 07. 24.)

mintegy gondoskodásra szoruló voltát is magában hordozza – összekötve a már-már természetesnek tekintett és elvárt paternalizmussal. A város cselekvési terve is a gyári munkások függőségét említi az adaptációs kudarc egyik alapjaként. A szociális gondoskodás, gyámkodás, a kontroll és a partneri viszonyon alapuló képessé tétel (*empowerment*) minden intézményi szereplő tevékenységében más-más arányban, vegyes és eltérő értelmezés szerint jelenik meg Kormoson. Az alábbiakban az önkormányzati intézmények, egyházi intézmények és végül a szociális fókuszú projektek funkcióit vizsgálom. A gondoskodás típusának kialakítása, illetve a kontrollfunkcióval való bővítése részben az intézménytől és az októl a struktúráktól függnnek, melyekbe ezek az intézmények betagozódottan működnek. Emellett azonban a tevékenységüket nagyban azok a szimbolikus határok is befolyásolják, melyeket működésükkel maguk is újratermelnek.

Önkormányzati intézmények

Az önkormányzati intézmények tevékenységei – mely a családsegítő és gyermekjóléti szolgáltatásokat, a lakásosztály tevékenységét és a munkaerő-piaci integrációt célzó programokat is lefedti – sok tekintetben leereszkedő, gyámkodó hozzáállással közelítenek azokhoz a családokhoz, akiknek a szociális ellátását szervezik, emellett bizonyos területeken megjelennek a kontroll- és a büntető jellegű intézkedések is. Az alábbiakban a szegény családok életét kritikusan befolyásoló kormosi intézkedéseket nézzük végig: a bérlakások és hátralékok kezelésének gyakorlatát, a rendezett lakókörnyezethez és a közmunkához kötött segélyezés jelentőségét, a munkaerő-piaci programok szelekcióját és a fejlesztési projektek szociális szférára gyakorolt hatását.

Nagy gondot jelent az önkormányzat intézményei számára a bérlakások kezelése és a fizetési morál fenntartása. Bizonyos településrészeket a lakások kiadásával foglalkozók így jellemezik: „mondhatni, hogy senki nem fizet”. Megoldásnak mind az önkormányzat, mind a szociális szféra dolgozói a hosszadalmas jogi eljárásokkal szemben egy-egy „elrettető” kilakoltatást látnak, ami a többi tartozó lakót fizetésre ösztönöznél. Az elmesélések szerint a kilakoltatások soha nem történnek meg, mert mire eljut oda a jogi folyamat, a lakók távoznak, vagy rendezik a hátralékukat. A rendszeres lakbértartozás egy tudatos stratégia is lehet a pénztelenség átmeneti megoldására, azonban a lakásosztály úgy látja, hogy „akik már nagyon sokkal tartoznak, azoknak úgy gondolom, hogy semmi keresnivalójuk ott” (K_önkormányzati4). Pont az előbb-utóbb rendezett hátralékok miatt a szakemberek feltételezik, hogy a lakók jelentős része tudna fizetni, amennyiben nagyon rá lenne erre kényszerítve. Ez azonban nem feltétlenül van így, hiszen a bérlakásokban lakók jövedelmi forrásai rendkívül ingadozóak (lásd Fehér másik tanulmányát e kötetben). Az eladósodás kezelésének bevett módja az adósságkezelési szolgáltatás, ami azonban Kormoson nem működik. A hátralékok mértéke városszerte magas, azokban az években, amikor működött az adósságkezelés, nagyon sokan igénybe vették. Ezzel szemben van egyfajta „belső”, informális adósságkezelési gyakorlat, amely során az önkormányzati bérlakásokban lakbérrel eladósodott lakók előnyt élveznek a számukra bevételt jelentő uniós programokban vagy a közmunkában, így a tartozásokat ezek a lakók könnyebben tudják törleszteni.

„Igen, de itt az adósságkezelés keretén belül nekünk úgy működik, hogy ha lakbértartozása volt itt a Béketelepen az ügyfélnek, akkor könnyebben jutott közhasznú munkához, és ha aláírta, hogy a hátralékát törleszti tízezer forinttal, akkor bekerült ebbe a programba egy együttműködési megállapodás aláírásával, és akkor nem került kilakoltatásra. Közben folyamatosan fizetni kellett a rezi költségét és a jelen bérleti díjat is. Csak az volt kötelező, hogy a hátralékát azt törlessze. Ez kicsit olyan izű volt, hogy a [vagyonkezelőnek] a hátralékát csökkentené.” (K_szociális4)

A fennálló adósság csökkentéséhez nem az érintett lakó és a központi költségvetés (illetve kis részben az önkormányzat) járul hozzá az adósságkezelési szolgáltatás keretében, hanem a közmunkások által megkeresett (központilag finanszírozott) bérekből fizetik ki az önkormányzati szervezeteknek. Az adósságkezelés fókuszja így a rászoruló lakók nehéz helyzetének kezeléséről áttevődik a lakásgazdálkodás problémáinak a megoldására, szociális kérdésből pedig a közvagyon jó gazdájának racionalitással és igazgatási szemlélettel irányított területévé válik. Ezt a családsegítő munkatársai látják, ám a végrehajtásába nem tudnak beleszólni, a lakók érdekeit figyelembe vevő adósságkezelés pedig annak ellenére elmarad, hogy ezt a szakemberek szükségesnek tartják.

A rendezett lakókörnyezetre vonatkozó rendelet a segélyezést erőteljes kontroll alá rendeli, és csak azok szegény családok kaphatnak szociális támogatást, amelyek rendben tartják a kertjüket. A segélyezés mellé rendelt kontrollt Kormos esetében nem a szociális szakemberek gyakorolják, hanem egy hatóságot, a közterület-felügyeletet vonták be erre a feladatra.

„Mielőtt megállapítják az ellátást, először kimegy a közterület-felügyelet, megnézi, hogy megfelelnek ezeknek a követelményeknek, és utána állapítják meg az ellátást. Vagy ha nem felel meg, akkor szóvá teszik az ügyfélnek, és akkor következő alkalommal kimehet még egyszer a közterület-felügyelet, és ha rendbe van, akkor megkapja az ellátást.” (K_szociális4)

A tömeges ellenőrzések természetes ellenérzéseket keltenek, melyet az egyik területi önkormányzati képviselő is jól érzékel, ám a hatósági jelenlétet nem megszüntetni igyekszik, hanem saját, személyes „emberi” mivoltával feloldani.

„Ezt úgy lehetett erkölcsileg elfogadhatóvá tenni, hogy a területi képviselők mentek az ellenőrzésen. Nekem is két-három nap volt, nem mindegyiknél voltam, de a legelső napon és utána két napon végig mentünk, és beszélgettünk, elmondtuk, mi az ami... láttunk sok mindent.” (K_önkormányzati2)

Egy munkahiányos térségben a közfoglalkoztatásnak elsősorban járulékos előnyei vannak, amelyek nem közvetlenül az elsődleges munkaerőpiacon való boldogulást, mint inkább a megélhetést, a mindennapi életszínvonalat emelik. A közmunkában való részvétel, mint a segélyezés egy másik feltétele, a szociális szempontokon túl szintén erősen kénytelen gazdálkodási szempontokra is támaszkodni. Így például a gyakori betegség vagy való-

színűsíthető kimaradás a közmunkaszerződés hosszabbításának elmaradását vonja maga után, ami pedig mind a megélhetésre, mind a segélyezésre hatással lehet.

Ugyanígy a munkaügyi képzések, melyek a munkanélküliek elhelyezkedését segítik – hasonlóan más indikátorokkal és sikermutatókkal fémjelzett programokhoz –, számos önellentmondást tartalmaznak, így a „célcsoport” is máshogy definiálható a kiírás és a gyakorlati megvalósítás szempontjai szerint. Amennyiben például a képzésben részt vevőknek a későbbiekben meghatározott arányban el kell helyezkedniük, a program megvalósítóinak azokat kell előnyben részesíteniük, akiknél látják a lehetőséget a gyors elhelyezkedésre, azaz megtörténik a jelentkezők lefölözése, ami magában hordozza az eltérő természetű problémákkal küzdő munkanélküliek hátrányos kezelését (Váradi 2015).

Az egyenlő és igazságos elosztás jelentőségét és kényességét Kormoson egyes képviselők egyéni mérlegelésére bízott szociális intézkedések alaposan szabályozott volta jól mutatja. Annak ellenére, hogy a '90-es és 2000-es években a segélyezés volt az a témakör, ahol valamennyi szociális szereplő az érdemtelenül célba juttatott támogatásokat hangsúlyozta (Vidra 2008), ez a közbeszéd a mai politikusokra és szakemberekre kevésbé jellemző. Az, hogy kik és mennyire „jogosan” fordulnak a szociális bizottsághoz átmeneti segélyért, a bizottság egy tagja így kommentálja:

„Volt egy-két életvitelszerűen segélyre berendezkedett, akin látszott, hogy az elmúlt két évben már nyolcszor [jött], és hasonló dolgokkal, de azért általában méltányoltuk. (...) nemegyszer kitéve magunkat a szemrehányásnak meg a fiskális szemléletű bizottságok[nak], lásd pénzügyi bizottság, nem mindig volt megértő ezekkel a rendeletekkel.” (K_önkormányzati2)

Amellett, hogy az egyik tag bőkezűnek értékeli az átmeneti segélyekről döntő bizottságot, az önkormányzat csupán szűk egyéni mérlegelési jogot hagyott számukra. Lehetséges, hogy a szociális bizottságban felülreprezentált egészségügyi szakemberek hatására az egészségügyi területek váltak kiemelten támogatottá, emellett ezen a részterületen, ahol a rászoruló „éremessége” megkérdőjelezhetetlen, így kis eséllyel generál társadalmi feszültséget.

„A rendkívüli élethelyzet, ha valakit kiraboltak, és betegsége vagy egyéb miatt a gyógyszerét nem tudta megvenni, vagy egy rendkívüli előre nem látható betegség miatt plusz gyógyszerköltsége van. Ilyen jellegűekre kell gondolni. Azért nagyon empátikus a bizottság, mert három orvos, ápolónő, védőnő van benne, tehát nemegyszer kaptuk meg, hogy túl lágyszívűek vagyunk.” (K_önkormányzati2)

A projektek azon túl, hogy önállóan, az általuk meghatározott szociális célok és megcélzott területek révén hatást gyakorolnak a város térbeli és társadalmi egyenlőtlenségeinek kialakult rendszerére, a szociális gondoskodás hagyományos intézményeit átalakító és ezen a megváltozott szolgáltatáson keresztül kifejtett tevékenységük is meghatározó. Mind a komplex telepprogram, mind a különböző gyerekprogramok indulásával számos szakember a projektek időtartamára fizetés nélküli szabadságra távozott a családsegítőből

vagy a gyerekjóléti szolgálatból. Ezt kollegiális okokból és a közismerten alacsony fizetések miatt a vezető kezdetben támogatta, azonban a folyamat dominanciája mára megálljt parancsolt a gyakorlatnak.

„Így is sínyli a szakmai munka azt, hogy a jó szakemberek elmennek, és nincsenek ebben az ágazatban, én azt gondolom, hogy a továbbiakban ezt nem fogom felvállalni, mert akkor nekem mérlegelni kell, hogy a szakmai munka marad-e, és a gyerekek, akik arra várnak, hogy őket ellássák, vagy pedig az, hogy a pályázatban át tudjon menni az a dolgozó. Én azt gondolom, hogy itt az a fontosabb, hogy az ellátási kötelezettségét úgy teljesítse az intézmény, hogy az kifogástalan legyen.” (K_szociális2)

Akad azonban arra is példa, hogy a gyermekjóléti szolgálat munkatársai állásukban maradván jelennek meg a projektek alkalmazásában. Ilyen esetben gyakran ugyanazokkal a lakosokkal kerülnek kapcsolatba, csak éppen egy másik szerepben.

Az előbbi példák bemutatják: amellett, hogy a szociális szféra folyamatos finanszírozási gondokkal küzd, a helyi önkormányzatok a gondoskodás szempontjai mellé egyre több, szemléletében gyökeresen eltérő funkciót helyeztek. Egyre hangsúlyosabb a gazdálkodási szempontok érvényesülése a szociális szemlélet terhére, a segélyeztettségi jogosultság hatósági ellenőrzésének megjelenése. A szociális szolgáltatások kiürüléséhez pedig Kormoson hozzájárul a szociális szakemberek fejlesztési programok általi időleges elszívása.

Egyházi szervezetek

A szociális kérdések jelentősége abban is megmutatkozik, hogy több egyházi szervezet tevékenységében évek óta jelen van a szociális gondoskodás. Általában a segítettek kiválasztásának – mint a legkritikusabb kérdésnek – mára már alaposan kidolgozott procedúrái vannak. Kormoson a szegény, roma lakosság érdekében szociális jellegű tevékenységet elsősorban a görög katolikus, illetve a pünkösdisták közösség végez, mindkettő más-más modellt működtet.

A görög katolikus egyház tevékenysége egy szociálisan elkötelezett, karizmatikus vezető személyéhez köthető.

„[Az] atya jár ki a telepekre, focizik és beszélget a gyerekekkel, hogy a társadalmi normáknak megfelelően éljenek. (...) Bármelyik telepre, Szentimrére nagyon sokat járt, Veretesbe, Tésásra is. Ha kimennénk a telepekre, akkor Kormoson nem igen lenne olyan hely, ahol ne ismernék a nevét. Nagyon ért a gyerekek nyelvén, öt gyereket is nevel.” (K_szociális3)

Ezt a személyes kapcsolatot, melyet az egyház képviselője tart fenn az egyes telepeken élő családokkal, nagyon sok intézményi szereplő megemlíti mint példaértékű tevékenységet, ami azonban rendkívüli módon egy személyhez kötött. Ugyanakkor a román integrációja annak ellenére, hogy az egyházon belül létezik kifejezetten cigány misszió

a közösségen belül, nem teljesen elfogadott. A helyben szerveződő szociális és közösségi programok nem kifejezetten romáknak szólnak: sok iskolában tartanak hittanórát, vannak közösséget erősítő programok, ezek keretében pedig klubfoglalkozásokat is szerveznek.

„A ministránsaim között két állandó cigány gyerek van, aki ministrál, és akkor utána felveszik a többiek is a ruhát, de a feszültség benne van a levegőben. (...) Most van éppen a baba-mama klub tíztől. Hál' istennek oda is bekapcsolódott néhány cigány anyuka, nyilván konszolidált anyuka, akik a Békéről való anyukák, és még itt is volt egy orrhúzogató. Megtörtént az, hogy eljöttek, az egyik anyuka semmi gond, eljött vele még egy anyuka, következő csütörtökön nem volt senki. Embargót hirdettek. Utána kommunikáltunk ide-oda, és úgy elsimult a dolog, de van egy ilyen része is a dolognak.” (K_egyházi2)

A programokon és a közösségi életbe bekapcsolódó romák jelenléte azonban nem mindig elfogadott, feszültségeket okoz, melyeket bizonyos mértékig személyes szinten tudnak kezelni. Ehhez azonban szükséges az elkötelezett vezető tudomása és ráhatása is.

Mint minden intézményben, itt is megjelenik az eseti adományosztásra való igény, melynél felmerülnek az egyéni mérlegelésen alapuló érdemesség kritériumai, illetve az adományosztásnak a fenntarthatatlansága.

„Olyan volt, hogy gyógyszer kell, akkor elkérem a receptet, és kiváltjuk. Ha élelmi-szer kell, akkor kaját adunk, nagyon ritkán bocsátunk el valakit üres kézzel. Ha valaki nagyon szemtelen, akkor megmondjuk neki, hogy hetente egyszer jöjjön, ne minden nap, mert vannak itt mások is.” (K_egyház2)

Az egyik telepen az egyház közreműködésével sikerült megszervezni friss és olcsó kenyér helybe való kiszállítását az ott lakó családoknak úgy, hogy a résztvevők heti rendszerességgel összeadták a költségeket. Ez a pozitív modell azonban összeomlott egy idő után, amikor bizonyos családok elkezdtek nem fizetni, illetve felvetődött a gyanú, hogy valaki nyereszkesedik a rendszeren. A szakszerű hozzáállás, a rendszerszintű programok beindítása még várat magára.

„Vannak dolgok, amiket nem értek, egy ösztönös szeretet vagy vonzalom van a cigányok felé, de nem tudom igazán, hogy kell ezt csinálni, ez lesz és ez lesz a jó megoldás, és ilyen eredményt fogunk elérni. Ezen így nem találunk fogást.” (K_egyházi2)

Az egyszemélyes, kevés támogatást élvező integráló készítés még nem ad lehetőséget a roma lakosság közösségbe fogadására.

Az egyházak, amellettt hogy szociális programokat vezetnek, adományosztást vagy más anyagi jellegű segítséget szerveznek, fontos szerepet tölthetnek be a szegény családok további, eltérő jellegű segítésében is. Egy támogató közösség rendkívül fontos lehet a napi megélhetési problémákkal küzdő családok esetében, akiket a közösséghez tartozás megerősíthet. Ugyanígy fontos a romák integrációjának kérdésében, hogy a helyi társada-

lomnál kisebb saját vallási közösségükbe befogadják őket. Ebben a tekintetben azonban az itt elemzett – nyitottabb szemléletű és aktívabb – egyházak sem értek el átütő eredményeket.

A pünkösdi közösség vezetőjének a romák irányába személyes viszonyulásának változását vitte tovább munkájába:

„Volt egy indulat bennem, ami azt mondatta, hogy nem, cigányokkal nem. Aztán ezen változtatott az, amikor Jézussal találkoztam, és onnantól kezdve befogadóvá és elfogadóvá váltam a cigányság felé, és a mai napig nagyra becsülöm a szolgálataikat és munkájukat. Hiszen ebben a gyülekezetben körülbelül ugyanabban az arányban jelennek meg, mint a városban, de olyan szintű életmódbeli változáson mentek keresztül, ami sok magyar számára példaértékű lehetne társadalmi szinten, és akár országos szinten is.” (K_egyházi1)

A görög katolikus programok szervezésében tapasztalt etnikai ellentétek azonban a pünkösdi gyülekezeti életben is felszínre kerülnek. Hiába törekszik az egyházi vezető az integrációra, a cigány lakosság megszólítására, ezt a közösség csak kismértékben, a rögzült társadalmi hierarchiák és gyakorlatok megtartása mellett tolerálja.

„A kormosi magyar gondolkodás ez. Nem jövök, mert sok a cigány. Ha belekezd a gyülekezet egy konkrét cigány misszióba, és ennek következtében a cigány lakosság jó része megtölti a gyülekezetet, onnantól kezdve a magyarok nem fognak bejönni. Akik ide járnak, akik szeretik Jézust és szeretik a cigány embereket, azok elfogadják, de ezzel együtt a magyar misszió megszűnik. Azt mondtuk, hogy ahogyan eddig nem tettük és eddig is általános missziót folytattunk, ezután is ezt fogjuk tenni. Erre a megoldás úgy kínálkozott, hogy egyeztetve a gyülekezet tagságával, a cigány missziót képviselő munkatársakkal, illetve az egyházközpont elnökségével, úgy döntöttünk, hogy egy önálló gyülekezetet hozunk létre, mint anyagyülekezet, kiküldéssel beállítunk egy új gyülekezetet, és ők végezzenek cigány missziót, ha nekik ez a felhívásuk, és úgy érzik, ebben tudnának tenni valamit, akkor azt önálló gyülekezetként tegyék meg.” (K_egyházi1)

A pünkösdi cigány gyülekezet működése azonban a nem cigányok által dominált nagy gyülekezettől igencsak elvált, saját rögzös útra lépett gyakori vezetőváltással, átszervezésekkel és adott esetben közösségszakadásokkal tarkítva. Szerepük fontossá vált bizonyos telepi közösségekben, elsősorban pedig a legszegényebb kormosiak számára (lásd Fehér másik tanulmányát e kötetben).

Már a '90-es évektől jellemző, hogy az emberek egzisztenciájuk elbizonytalanodásával a gyülekezetekhez fordultak lelki és közösségi segítségért. Az évek során a pünkösdi egyház egy jól szervezett rendszert vezetett be a szociális gondoskodás közösségen belüli biztosítására. Jelenleg egy szociális munkacsoportnak van egy elkülönített szociális pénztára, amelybe nagyjából a gyülekezet bevételeinek 10 százaléka kerül. A munkacsoport az önbevalláson alapuló pályázatok segítségével kiválasztja a gyülekezet tíz legrászorultabb

családját, akik egy éven át havi rendszerességű támogatást kapnak. Emellett a gyülekezet tagjai kölcsönt is igényelhetnek.

„Amennyire lehet, rugalmasak és érzékenyek vagyunk ezen a téren, de figyelünk arra, hogy ez mind a gyülekezet tagjainak is és látogatóinak az adományaiból történik, és jól gazdálkodjunk ezzel, és ne visszaéljünk, és ne elherdáljuk, hanem ahány helyen csak lehet, annyi helyen tudjunk segíteni.” (K_egyházi1)

A közösség tagjai szociális intézményekkel (hajléktalan emberek, idősek számára fenntartott szállás, családok és gyermekek átmeneti otthona, szegény gyerekek által látogatott óvoda) is kapcsolatot tartanak, ajándékokat, adományt, személyes gondoskodást szerveznek az intézmények gondozottjainak. Noha az egyház helyi vezetője a gondoskodás leghatékonyabb módjának a saját közösségükbe való bevonást tekinti, a gyülekezet ellenállása miatt ezt a megoldást mégsem tudja mindenkire – így a helyi romákra sem – kiterjeszteni.

Az egyházi szervezetek elsősorban személyes kapcsolatokon alapuló, egyszeri segítséget nyújtanak a náluk jelentkező rászorulóknak, illetve bizonyos kiválasztott intézményeknek vagy telepeknek. Fontosnak tartják a szegények megszólítását, de a velük való érintkezést a paternalista alapokon nyugvó gondoskodás határozza meg. A vallási közösségen belül tényleges integrációról nem nagyon beszélhetünk, a támogatók és támogatottak nem lehetnek egyenrangú szereplők, mert a meglévő társadalmi hierarchia lebontására a helyi közösség nem nyitott, azaz romák és nem romák egyenrangú tagokként nem tudnak megjelenni.

Projektalapú szociális munka

A komplex gyermekprojekt társadalmi hasznosulásával kapcsolatban a program vezetője a szociális szakemberekre gyakorolt áttételes hatásokat emeli ki. Emellett, hogy az ilyen programok a gyerekek helyzetére is ráirányítják a figyelmet, azok a szakemberek, akik adott esetben a szociális ellátásból érkeznek néhány évre, a projektbeli munka hatására egészen új perspektívából szemlélhetik azokat a helyzeteket, amelyeket korábban az adott intézményi szabályrendszer alapján mechanikusan kezeltek.

„Van egy hely, ahova bejöhetnek, ahol észreveszik azt, hogy ezen a kisfiún nincsen télikabát még mindig, és esetleg adnak rá egyet – ezek fontos dolgok. És úgy, hogy nem kell, hogy érdekeljen minket, hogy hogy kellene beavatkozni a családba ahhoz, nem a mi dolgunk, hogy szülőket esetleg presszionáljuk. Mi kifejezetten a gyerekekkel foglalkozunk, ha szülő jön be segítségért, segítünk. Mindezt úgy, hogy nem kell érte igazából valamit megtennie, hogy mi segítsünk. Teljesen más szemlélet, mint mondjuk a gyerekjólét. (...) Volt olyan ötlet, hogy be kell vonni gyerekjólétet, és ők kötelezővé teszik – mondtam, hogy ott bukik el az egész, egy alacsony küszöbű ellátás, ahova a gyerekjólét hajtja be az embereket, nem gondolom, hogy el fogja érni a célját, annak nincs értelme. Én azt sem tartom célszerűnek, hogy biztos kezdetes

a gyerekjóléttel megy ki családhoz, nem szabad összekeverni a jogszabály által kötelezően ellátandó alapellátásokat egy alacsony küszöbű ellátással.” (K_civil4)

Ezekben a programokban a szociális ellátórendszer gyámkodó és kontroll alatt tartó hozzáállása alól mentesülnek a szakemberek, így megszabadulnak az adott esetben számukra is terhes, mindenre kiterjedő figyelemtől, a szabályozott igazgatási eljárásoktól és a rendészetihez közelítő szemlélettől (lásd a „fedőmelgető asszonyok” által végzett szociális munkát³).

Kormoson egy évtizede működik egy kívülről érkezett, a szociális intézményrendszerbe nem betagozódott, ám munkájában országosan elismert civil szervezet. Népszerűsége szertevő munkájukat Tésás telepen folytatták, ahol karizmatikus vezetőjük először dokumentumfilmesként jelent meg, majd rendszeresen visszatérve nyári fejlesztő alkotótáborokat szervezett. A tábor rendszeressé válásával a telep életének más aspektusaira is elkezdtek reflektálni a programok: fürdőházat hoztak létre a telepen, kártyás villanyórákat szereltek fel, megnyitottak egy közösségi helységet. Később szociális munkásaik állandó jelenlétet is biztosítottak a telepen, közös lakásfelújításokat, mikrohitelvezést és kiskertprogramot szerveztek. A tevékenység célja egy mintaprogram megalkotása volt, amely modellként szolgálhat más, hasonlóan hátrányos helyzetű helyek közösségi fejlesztéséhez. A munka országos visszhangját mutatja, hogy a komplex telepprogramot részben a tésási tapasztalatokra alapozták. Később a telepen folytatott önkormányzati és civil közös projekt sikertelensége miatt a civilek elhagyták a telepet. Azóta átfogó tehetséggondozó programba kezdtek városszerte, amely hátrányos helyzetű általános iskolás gyerekek érettségéhez és továbbtanuláshoz segítségét és folyamatos kíséretét tűzte ki céljául. (A civil szervezet tevékenységéről bővebben lásd Fehér–Keller–Vidra–Virág tanulmányát e kötetben.)

A civil szervezet tésási programjukban alkalmazott megközelítése, melyben a partneri viszony kialakítása a cél, gyökeresen eltér a település többi, gyámkodást és kontrollt kombináló szociális hozzáállásától.

„Nálunk együttműködés kialakítása van, nem toborzás. Elmondjuk, hogy ezt fogjuk tudni csinálni, ehhez ti mit szóltok, megfelelő lesz-e a gyerek, hogy ebbe be tudjon kapcsolódni, utána elkezdjük az együttműködés menetét kidolgozni. Mi elmondjuk világosan, hogy mit tudunk adni, mi az, amit nem tudunk, és hogy mit várunk tőlük, hogy ők tudjanak adni – ez nyilván alakul a menet folyamán, de azért ezt tisztázzuk.” (K_civil7)

Az egyenrangúságra törekvő kapcsolatépítést nem csupán az önkormányzattal volt nehéz elfogadtatni, hanem magukkal az érintettekkel, a program résztvevőivel is.

³ „A szociális munka az alsó középosztálytól lefelé élők segítőjéből, húsz évvel hazai újjászülése után, azok üldözőjévé vált. A barátságos látogató asszonyok utódai hűtőajtókat nyitogató, fazékfedőket emelgető, gyámügyi határozatok gyomorszorogató stílusában kommunikáló büntetésvégrehajtottak lettek” (Bugarszky 2011).

„Küzdöttek mindig is ez ellen az egyenrangúdi ellen. Sokkal egyszerűbb, hogy jön valaki, elintézi, és le is lehet cseszni, ha nem intézi el. Lehet imádni, és letaszítani a trónról, hogyha kell.” (K_civil7)

A településen ez a civil szervezet vállalja fel leginkább a legszegényebb telepi lakosság érdekképviselőjét (pl. a közközműszolgáltatási botrányban). Konfrontatív, jogvédő szemléletűktől vezérelve többször összeütközésbe kerültek a település vezetésével, illetve bizonyos szociális szakembereivel, akik ennek megfelelően távolságtartással és ellenszenvvel figyelik a munkájukat. A civilek többször keresték és keresik az intézményi együttműködések lehetőségét, erős kapcsolatok az eddigi munkájuk során nem jöttek létre. A szociális munka általuk képviselt megközelítése az önkormányzati intézmények szemében nem hatásos, és az érdemtelennek ítélt csoportokat támogatja, így tevékenységük helyi szinten nem kap elismerést. A helyi intézményi rendszerbe való betagozódás nélkül, a lokális törekvések ellenében való munka hosszú távon ellehetetlenül.

„Mert hiába történik meg piciben valahol valami, mégiscsak egy város életébe kapcsolódik be szervesen. És ha ellene hatnak, ami ott történik – márpedig ellene hatnak –, akkor gyakorlatilag szartalicskázásban veszel részt pici örömmel, meg azzal az örömmel, hogy jó, amit csinálsz, csak igazából ez így nem fog menni, tekintve a valós helyzetet.” (K_civil7)

A civil szervezet képviselője a helyi szociális célú fejlesztési projekteket is kritikusan szemléli, véleménye szerint azok már elvesztették a valódi fókuszukat, és ahelyett hogy a hátrányokkal és kirekesztéssel sújtott családokat segítené, egyre inkább a középosztályi szociális dolgozók érdekeit helyezi előtérbe, az alacsonyan fizetett szociális szféra hiányait pótolja.

„Azután van a struktúrák fenntartása: nem az az elsődleges cél, hogy hogyan tudnánk a cigánytelepekre vizet vinni, erre pályáztunk, de nem ez fog lebegni a szemem előtt, hanem hogy ki legyen a szakmai vezető, ki legyen a projektmenedzser, miért ő legyen, annak mennyit fizetünk. Amikor megpályázzák a pénzeket, akkor megpróbálnak megfelelni a kiírásnak, majd a módosítások során a hangsúlyok áttolódnak.” (K_civil7)

Ezt a szemléletmódot erősíti meg az a tendencia, amely során a fejlesztési projektek a szociális ágazat időleges kiürüléséhez vezetnek, illetve az érdekesnek ítélt alsó középosztályt támogatják.

Összegzés

Kormoson a szociális gondoskodás hagyományosan a város kohászati üzeme által támogatott és felvállalt feladat volt, melyet később a várossal azonosítottak. A szociális terület közbeszédben való jelenléte ennek megfelelően mindig is hangsúlyos volt, hiszen itt jelennek meg a társadalmi egyenlőtlenségek növekedésével kiéleződő térbeli és társadalmi törésvonalak. Kormos intézményi diskurzusainak és maguknak a szociális intézményeknek, szereplőknek a tevékenységén keresztül képet kaptunk arról, hogyan áll összefüggésben a helyi szegénységről alkotott narratíva és a programok lokális tervezése, megvalósítása. Az intézmények által használt törésvonalak és határmegvonások azok, amelyek párhuzamosan megjelennek a szociális céllal működő projektek helyi végrehajtásaiban. Míg általánosan használt megkülönböztetés az etnikai kategorizáció, ez Kormoson a különböző településrészek által megjelenített érdemesség és az eltérő társadalmi és munkaerő-piaci státuszú népességcsoportok közötti határmegvonásban mutatkozik meg. A helyi szociális gondoskodás fókuszában jelenleg a lecsúszó alsó középosztály áll, így lett a helyi program fókuszja a még menthető Béketelep, és így települtek a komplex gyerekprogram tevékenységei a település jobb helyzetű városrészeibe. A különböző városi intézmények, egyházak, civil szervezetek és projektek más-más módon közelítenek a szegény családokhoz, a szociális gondoskodás a tevékenységekben keveredik a gyámkodással, a kontrollal és a partneri viszonyal. Az önkormányzati intézményekben a gyámkodás és a kontroll dominanciája válik jellemzővé, ami a hierarchikus kapcsolatokon keresztül hozzájárul a térbeli és társadalmi határok újratermeléséhez. A vizsgált egyházak jellemzően paternalista és alkalmi segítséget nyújtanak. Mindkét megközelítés a meglévő társadalmi rend és határok fenntartását erősíti, és elfogadja és fenntartja az önkormányzati intézmények által használt szimbolikus határokat. A civil szereplők, így a projektben dolgozók részben felszabadulnak a szociális szférában jelen levő gyámkodó mechanizmusok alól. Ezzel azonban nem szakadnak el azoktól a szimbolikus határoktól, melyek a különböző intézményeket és a projekteket is jellemzik. Az általánosan alkalmazott szimbolikus határoktól eltérő gyakorlatokat folytató civil szervezet munkája többek között az eltérő megközelítésmód miatt is hosszú távon fenntarthatatlan. A gondoskodás és fejlesztés itt vizsgált mechanizmusai hozzájárulnak a szimbolikus határok újratermeléséhez és a meglévő társadalmi egyenlőtlenségek, hierarchiák újratermeléséhez és fenntartásához.